

MAMBRE — OJCZYZNA ABRAHAMA

Praca archeologa zazwyczaj nie od razu bywa właściwie doceniona, zwłaszcza, gdy znalezisko ma charakter czegoś niezwykłego. Najczęściej brak środków materialnych, w tym wypadku bardzo kosztownych, nie pozwala na natychmiastowe podsumowanie całego dorobku i wydanie ostatecznej opinii. Tak było również z niezwykłym odkryciem znakomitego archeologa o. E. Madera SDS († 1949). Wprawdzie zlokalizowane przez niego w latach 1926—1928 miejsce pobytu Abrahama zelektryzowało świat uczonych, ale trzeba było czekać prawie lat 30, zanim dzieło niewątpliwie o znaczeniu epokowym, gruntownie opracowane, ujrzało światło dzienne — już po śmierci autora¹. Wydaniem zajął się najbliższy jego współpracownik Fryderyk Stummer, profesor Starego Testamentu na uniwersytecie w Monachium, ale niestety i on w r. 1955 przedwcześnie umarł, tak że końcowe przygotowanie do druku całego materiału przypadło w udziale następcy tego ostatniego, prof. W. Hampowi. Dzieło ukazało się na półkach księgarskich w r. 1957.

Wyniki prac badawczych zostały rozmieszczone w dwóch tomach: w pierwszym E. Mader opisuje na 356 stronicach dzieje i rezultaty wykopalisk w Mambre — el-Halîl, a w drugim 108 rysunkami, dokonanymi po największej części przez architekta o. Maurycego Gislera OSB oraz 183 fotografiami, pochodzącymi przeważnie od samego autora i kilkoma planami, ilustruje cały bogaty materiał. Oto streszczenie całości wykopalisk:

Miasto Patriarchów Hebron (el-Halîl), wzniesione 927 m nad poziomem Morza Śródziemnego, jest miastem położonym najwyżej w Palestynie. Trzy km na północ od niego wznosi się wśród grzebienia łagodnych wzgórz judejskich najwyższy szczyt południowej Palestyny: Râmet el-Halîl, także ġebel er-râme = Góra wyżyny lub ġebel el-batrak = Góra Patriarchów. Jej płaska kopuła, pokryta ruinami, sięga do 1024,8 m wysokości nad Morzem Śródziemnym, a 1413 m nad Morzem Martwym (—388). Mimo to jest ona nieznanym wzniesieniem wśród licznie otaczających ją gór. Tylko od strony zachodniej wzrok sięga tafli Morza Śródziemnego. Tutaj to, u południowego stoku ġebel abu ed-dab, wśród winnic i wież wartowniczych, znajdują się tajemnicze ruiny wielkiego osiedla, noszące nazwę hirbet er râme el-Halîl — Ruina wyżyny Abrahama. Najpotężniejszą i rzucającą się w oczy budowlą jest słynne bêt el-Halîl — dom Abrahama lub râmet el-Halîl — święta dzielnica wyżyny Abrahama.

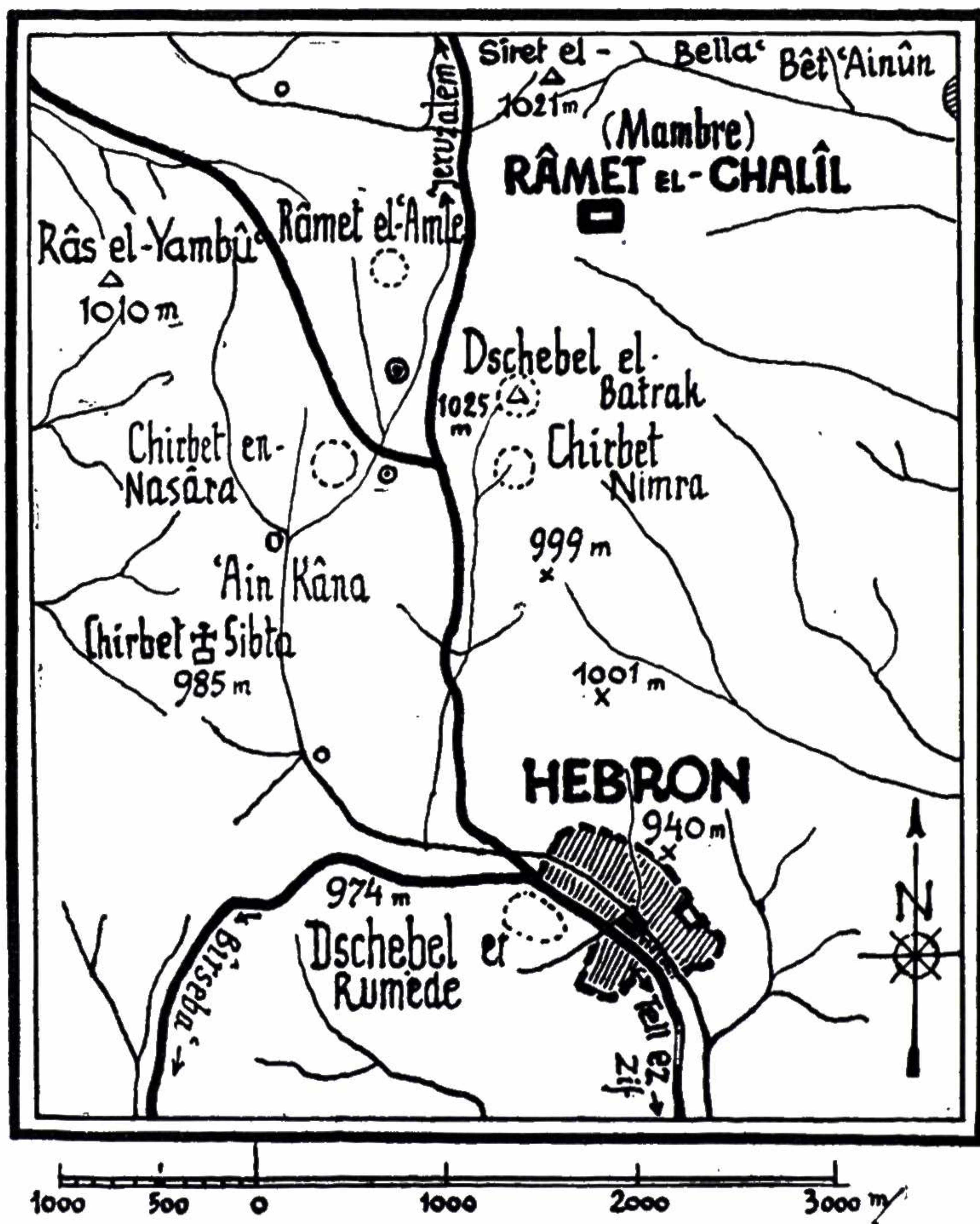
Na szczególną uwagę zasługuje tu właśnie ten ślad starej i niewątpliwie historycznej budowli, po której pozostały widoczne dwa rzędy prostopadle

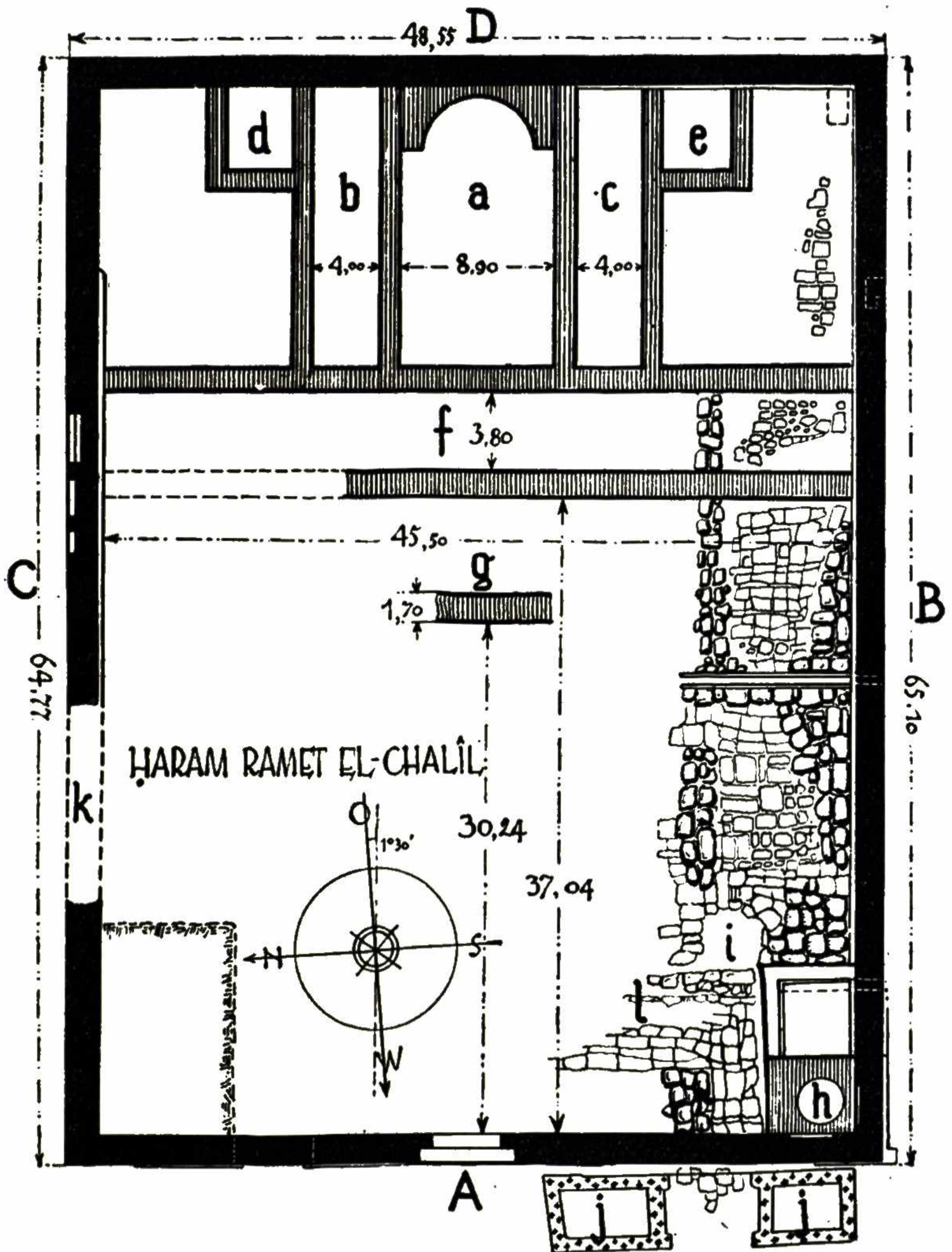
---

¹ E. Mader SDS, *Mambre: Ergebnisse der Ausgrabungen im heiligen Bezirk el-Halîl in Südpalästina 1926—1928*, Freiburg i. Br. 1957.

do siebie ustawionych murów, wysokich na 2 m, z których jeden zachodni (A) ciągnie się od południa na północ i liczy 49,35 m długości, a drugi południowy (B) z zachodu na wschód i wynosi 65,1 m. Grubość murów waha się pomiędzy 1,80 a 1,90 m. W obrębie murów, po stronie zachodnio-południowej, znajduje się źródło bir el-Halîl (h), które według legendy miał odkryć i obmurować sam Patriarcha.

Kto wystawił te mury i jakie miało być przeznaczenie tej budowli? — W całej palestynologii aż do chwili odkrycia, dokonanego przez E. Madera,

Objaśnienia: ABCD — mury Heroda Wielkiego i cesarza Hadriana; a — absyda bazyliki Konstantyna Wielkiego; b, c — nawy boczne bazyliki; d, e — prothesis i diakonikon; f — krużganek bazyliki; g — ołtarz Abrahama; h — studnia Abrahama; i — miejsce terebintu; j — najstarsze przybudówki z czasów przedherodowych; k — słup kamienny z *via sacra*; l — ślad płyt kamiennych z epoki wczesnoizraelskiej.

nie było problemu, który by tak rażąco różnie rozwiązywano, jak wiek wspomnianych murów. Poglądy wahały się pomiędzy trzema tysiącami lat, — począwszy od okresu brązu aż do epoki arabskiej. Jedni uważali je za miejsce kultu Baala pra-mieszkańców Palestyny, inni za chlew trzody Abrahama, jeszcze inni za budowlę Dawida lub Salomona. Bliżej prawdy byli ci, co ją wiązali z czasami rzymskimi względnie bizantyjskimi.

Prawdę odsłonił światu dopiero E. Mader: Tutaj mieszkał Abraham. Dotychczas mylnie sądzono, że miastem Abrahama jest Hebron, jako że Mambre biblijne — twierdzono — musiało znajdować się zgodnie z Rdz 35, 27 tuż przy samym Hebronie (hebr. b^eHebron — w Hebron, przy Hebron). Największą zasługą tego archeologa jest właściwa lokalizacja miejscowości Mambre, co zresztą dzisiaj potwierdza „Genesis Apocryphon” (kol XXI, Z. 19f) z Qumran, gdzie czytamy następujące zdanie: „Mieszkam przy terebintach koło Mambre, które znajduje się koło Hebron, na północny zachód od Hebron”.

Wykopalisk dokonał Mader w trzech ekspedycjach archeologicznych. Pierwsza miała miejsce w dniach od 29 XI — 20 XII 1926 r., druga od 15 III — 30 IV 1927, a trzecia w kwietniu r. 1928. Rezultaty tych poszukiwań przeszły wszelkie oczekiwanie:

I. Po usunięciu ziemi i gruzu z części północno-wschodniej ukazał się przed oczyma badacza mur północny (C) i wschodni (D). Po głębszym przekopaniu ziemi zauważono, że pod 3 rzędami dotychczas widocznych bloków znajduje się 6 następnych. Stwierdzono również, że kamienie, stanowiące fundament tych murów, na pewno nie pochodzą z czasów ich budowy. Są bowiem starsze i w dodatku specjalnie obrabiane, tak że trzeba było przypuszczać, że są resztkami jakiejś znacznie dawniejszej budowli, wznoszącej się na tym właśnie miejscu. Całość nawierzchni, jej technika architektoniczna i monumentalny obwód, przypominają jedynie haram Abrahama w Hebronie, plac świątyni jerozolimskiej oraz fundamenty wieży Fazaela, tzw. zamku Dawida przy bramie jaffijskiej w Jerozolimie, które zostały zbudowane za czasów Heroda W. Fakt ten kazał Maderowi wysnuć wniosek, że mury w el-Halil zbudował także Herod. Obecny stan wspomnianych murów wskazuje również, że zaplanowany przybytek nie został ukończony, a nawet, że poza fundamentami i nieznacznym podniesieniem murów w górę, nic więcej w ogóle nie budowano. Dlaczego? — E. Mader przypuszcza, że rozwiązania tej zagadki trzeba szukać w rozpowszechnionej na tamtych terenach legendzie, według której Salomon rozpoczął budowanie wspomnianego haramu na cześć pra-ojca ludzkości Adama, którego grób tu właśnie miał się znajdować. Pouczony przez mędrców, że grobu należy szukać w Hebron, przerwał dalszą budowę i rozpoczął nową w mieście. Widocznie chodziło w tej legendzie o Heroda W. Budował on haram najpierw w Mambre, ale dowiedziawszy się, że grób Abrahama znajduje się w Hebron, zarzucił tu dalszą budowę i rozpoczął nową w Hebron. To również tłumaczy, dlaczego Józef Flawiusz (B. J. IV, 9, 7) wspomina wprawdzie o terebintach w Mambre, ale nic o haramie (63—81).

II. Dokładne zbadanie czterech murów haramu wskazuje, że budowa ich nie jest jednolita, że z całą pewnością nie należy ich przypisywać jednemu tylko budowniczemu, owszem niektóre części należą do całkiem innej epoki, nieco młodszej. Zwłaszcza północna część muru wschodniego i wschodnia część muru północnego wskazuje, że nie pochodzi spod techniki budowlanej Heroda W. Mur zaś zachodni, chociaż składa się z kamieni ciosanych w czasach Herodowych, to jednak musiał powstać nieco później. Przypuszczenie swoje skierował Mader na Hadriana, znanego w starożytności także z zamiłowania do architektury.

Przybytek więc Heroda W. został doszczętnie zburzony, prawdopodobnie przez Tytusa po zdobyciu Jerozolimy z tej prostej przyczyny, że tutaj koło przybytku w Mambre znalazły swój punkt oparcia wojownicze elementy żydowskie. Z gruzów przybytku poprzedniego powstał nowy, już nie o charakterze hellenistyczno-żydowskim, ale rzymsko-pogańskim, poświęcony bóstwu rzymskiemu, prawdopodobnie Hermesowi-Merkuremu, bogowi handlu. Przytoczony przez Madera argument wydaje się być przekonujący: Hadrian wiele budował nie tylko w samym Rzymie, ale i w podległych sobie prowincjach, między innymi także w Palestynie. Jest więcej niż prawdopodobne, że w drodze do Egiptu zatrzymał się w Hebron, a także w Mambre. Mambre zaś było świętością Żydów i punktem zborczym rozbitków powstania żydowskiego.

III. Jesteśmy w posiadaniu Dekretu Konstantyna W. o postanowieniu wybudowania bazyliki na tym miejscu, „które od dębu zostało nazwane Mambre, na tym, na którym, jak słyszymy, Abraham rozbił swój namiot” (por. tekst: Eusebius, Vita Constantini III, PG 20, 1112—1118). Konstantyn usiłował oczyścić wszystkie zbeszczeszczone kultem pogańskim miejsca święte w Palestynie i dlatego postanowił, aby „także to miejsce zostało uwolnione od wszelkiego splamienia i przywrócone do pierwotnej świętości, aby w przyszłości na tym miejscu nic innego się nie działo, jakby oddawano należną cześć Wszechmocnemu i naszemu Zbawicielowi i Bogu, Panu wszystkiego...” Archeologowie na próżno szukali śladów tej bazyliki przez wiele lat na samym wzgórzu i w okolicach el-Halîl.

Dopiero badania Madera rzuciły snop światła na tę zagadkę. Po dwutygodniowej ciężkiej pracy przy usuwaniu 6-metrowego pokładu gruzu i ziemi we wschodniej części haramu odkryto wcale dobrze zachowane fundamenty bazyliki, a mianowicie:

1) Pół-okrągłą absydę o promieniu 3,20 m i 6,40 długości (a). Po wschodniej stronie absyda zbliżała się do murów herodiańskich. W jej obrębie znaleziono ponadto posadzkę wyłożoną kamieniami, pochodzącymi z czasów przedherodowych. Fundamenty posiadały 1,30 m głębokości;

2) Dwie boczne nawy (b, c);

3) Prothesis (d) i diakonikon (e) po bokach obu naw oraz krużganek (f). W obrębie fundamentów bazyliki znaleziono mnóstwo skorupki ceramicznych, ok. 400 monet pochodzących z czasów Heroda W. do Konstantyna

W., kawałki płyt marmurowych, resztki naczyń alabastrowych, pierścionków, kolczyków i kryształów.

4) Przed bazyliką musiał stać ołtarz Abrahama (g). Oczywiście nie ma po nim żadnego śladu. Ale z całą pewnością — jak podaje Dekret (104) — stał tu niegdyś ołtarz, na którym poganie składali swoje ofiary. Konstantyn kazał go zburzyć i wystawić na tym miejscu inny, chrześcijański.

5) W południowo-zachodniej części haramu znajduje się jeszcze do dnia dzisiejszego studnia (h), którą według legendy miał zbudować sam Abraham. W jej wewnętrznym okopie dadzą się zauważyć przynajmniej trzy okresy: przedherodowy, herodowy i konstancjański.

6) Na północny wschód od studni znajduje się wyraźna wypustka w istniejącej tam jeszcze posadzce, bardzo starej, gdzie Mader lokalizuje miejsce terebintu, czczonego przez Abrahama. Autor nie badał, czy pod posadzką nie istnieją resztki korzeni, by nie uszkodzić ciekawej ze stanowiska historycznego posadzki (i).

Powyższe dane wskazują, że w czasach Heroda W., a następnie Konstantyna W., istniała żywa tradycja, że w tym miejscu znajdowała się siedziba Patriarchy. Czy w przeszłości tradycja ta była równie żywa? (95—115).

IV. W odległości 446,20 m od Bet el-Halil znajduje się ogromny słup kamienny (5,60 m × 80 cm × 40 cm). Kamień jest wyłobiony od częstego chodzenia. Opodal widać także ślady drogi, wysadzanej kamieniami w sposób nieregularny, skierowanymi ku wschodowi. Ślady te wiążą się ze śladami dwóch budowli, znajdującymi się przed murem zachodnim haramu (j). Wspomniany słup odpowiada pod względem wielkości prawie zupełnie temu, który został wmontowany w mur północny (5,28 m × 50 cm × 60 cm) (k). Te dwa słupy oraz ślady drogi, wysadzanej płytami kamiennymi, nasunęły Maderowi myśl, że stanowiły one niegdyś część tzw. *via sacra*, z dwiema wjazdowymi bramami do przybytku, podobnie jak to było i przy innych świątyniach tego typu. Również odkryty plac, wysadzany płytami kamiennymi, wewnątrz haramu wzdłuż muru południowego (l), wskazuje na łączność z wyżej wspomnianymi śladami. Wszystko to jest dowodem, że bardzo dawno istniała tu jakaś budowla, w której, zdaniem Madera, można wyodrębnić przynajmniej dwa okresy: jeden przedherodowy, a konkretnie biorąc czasy panowania Jana Hyrkana (135—104 przed Chr.), który w r. 128 zdobył Idumeę wraz z Hebron, oraz drugi z czasów panowania króla Rehabeama (922—917 przed Chr.), który zdobył Betsur i Hebron (2 Kron 11, 7—10).

O wczesnym zamieszkaniu przez ludność okolic Mambre świadczą skorupki ceramiczne, pochodzące z różnych okresów epoki żelaza, a odnalezione w okolicy Mambre, oraz dwie skalne nekropolie. Świadectwem, że już w epoce brązu, względnie jeszcze wcześniej, okolice te były zamieszkałe, są odnalezione w północnej części haramu niedaleko bazyliki ręką wykonane dwie amfory gliniane (146—148).

Rosnące tu niegdyś terebinty, o których wspomina Józef Flawiusz (B. J. IV, 9. 7) stanowią historyczne pokrycie faktu, że właśnie tu mieszkał Abraham. Historyk żydowski powiada, że rosły one tutaj „od założenia

miasta Hebron". Nawet gdy przyjmiemy właściwą historykowi żydowskiemu przesadę, to i tak z całą pewnością trzeba twierdzić, że za jego czasów musiały one liczyć od 500—1000 lat. Na tej podstawie Mader przypuszcza, że tradycja o pobycie Abrahama w Mambre musiała już istnieć w w. VIII i IX, ale opierała się ona na opowiadaniu pochodzenia jeszcze wcześniejszego. Mogła sięgać czasów króla Dawida. Ten bowiem został namaszczony na króla w Hebron (w Mambre?) i panował tam 7 i pół roku (2 Sm 5, 1—5), zanim zdobył Jerozolimę. Jest możliwe, że właśnie on odbudował Mambre, miasto swego praojca. Pozostaje jeszcze około 1000—700 lat do określenia ciągłości tradycji. Odnalezione wyroby ceramiczne z pierwszej epoki brązu, tj. z czasów 2600—2000 lat przed Chr. dowodziłyby, że jeszcze przed przybyciem tam Abrahama miejsce to było zamieszkałe.

Tak więc prawie z całą pewnością zostało określone miejsce, gdzie w Mambre wśród terebintów mieszkał Abraham, ojciec narodu izraelskiego.